

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым
министрлігі

Министерство
образования и науки
Республики Казахстан

Ахмет Байтұрсынов атындағы
Қостанай мемлекеттік
университеті

Костанайский
государственный университет
имени Ахмета Байтурсынова

Байтұрсынов оқулары

Байтурсыновские чтения

халықаралық ғылыми-практикалық
конференция материалдары

материалы международной
научно-практической конференции

УНИВЕРСИТЕТ

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНОВ

2015

ЧАСТЬ 2

АМАНТАЕВА А.Б.	ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫНЫҢ РОЛІ.....	119
БАЯХМЕТОВ А.А. КОВАЛЬ О.	К ПРОБЛЕМЕ ТИПОЛОГИИ РЕЧЕВЫХ ЖАНРОВ.....	123
БАЯХМЕТОВА А.А.	К ВОПРОСУ О ВАЛЕНТНОСТИ ФОРМАНТОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	126
БОНДАРЕНКО Ю.Я.	ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТЕПЕНИ ДОСТОВЕРНОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО НАРРАТИВА (НА МАТЕРИАЛАХ БЕЛЛЕТРИ- ЗИРОВАННЫХ ФРОНТОВЫХ ДНЕВНИКОВ УНТЕРФЮРЕРОВ СС.).....	128
БУТКО В. Н.	СОЦИАЛЬНО - ГУМАНИТАРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЭТИКО- СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВА.....	132
ВЕРБИЦКАЯ Н. О.	СПЕЦИАЛИСТЫ ДЛЯ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНЫХ ПРОИЗ- ВОДСТВ КАК СВЯЗУЮЩЕЕ ЗВЕНО НАУКИ, ИННОВАЦИЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	139
ГАЗИЗОВ И.Х. ТЕПЛЫХ Л.В. НУРУТДИНОВА А.Т.	ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СЛОЖНЫХ ИНФИНИТИВНЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ, ПРИ РАБОТЕ С НАУЧНО - ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИМИ СТАТЬЯМИ.....	141
ДЮСЕМБЕКОВА М.К.	ЗАМАНАУИ ЕЛІМІЗДЕГІ ӨМІР САПАСЫНЫҢ АРТУЫ ЖӘНЕ ӨЛ- АУҚАТЫНЫҢ ЖАҚСАРУЫНЫҢ САЯСИ ТЕТІКТЕРІ.....	144
ЕЛЬЧИЦЕВА О.В.	РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТА.....	150
ЕРБОЛОВА	ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АНА МЕН БАЛАНЫ ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМІ.....	152
ЖАБАЕВА С.С.	К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ МАРКИРОВАННОСТИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	155
ИВЧИК В.В. ИВЧИК Т.В.	МОЛОДЕЖНАЯ СУБКУЛЬТУРА И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ.....	158
ИМАНҚҰЛОВ К. Е. КАБДЕНОВ Е.Г.	ӘЛІБИ ЖАНГЕЛЬДИН- ТҰҢҒЫШ ҚАЗАҚ САЯХАТШЫЛАРЫНЫҢ БІРІ.....	160
КАЙЫПБАЕВА А. К. ТОЛЕУОВА А.К.	АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ СИПАТЫ.....	163
КАЛИЕВА Ж.К.	СОТ ПРАКТИКАСЫНДАҒЫ ДАУЛЫ МӘТІНДЕРДІҢ ЛИНГВИС- ТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	165
КУЛЬБАЕВА М.М.	КӨРКЕМ ШЫҒАРМАНЫҢ АСТАРЛЫ МӘТІНІ (МАХАМБЕТ ӨТЕМІСҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ).....	169
КУСАИНОВ Г.Б.	ОБ АК-ОРДЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	174
ҚАБАТАЕВА К.Т.	ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕМЕДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОҚЫТУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	176
ЛАТЫПОВА Р. М. БУЛЯКОВА Г. М.	М.А. КУЛАЕВ – АВТОР ПЕРВОГО НАЦИОНАЛЬНОГО БАШКИРС- КОГО АЛФАВИТА.....	180
МАНАСБАЕВА Н.Ш.	СУГГЕСТИВНЫЕ СВОЙСТВА РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА.....	183

В год празднования 550-летия образования Казахского ханства, историческая наука вносит свой весомый вклад в дело объективного и всестороннего освещения процесса развития казахской государственности и образования казахского народа. С учётом исторических сведений о родстве и Хайдар Дулати «Тарихи Рашиди»), иранских, китайских, среднеазиатских, русских историков на сегодня сформировано устойчивое представление о непрерывности и преемственности этно-политического и социального-экономического процессов на территории Казахстана. Фактом всех этих процессов стало образование в 1465-1466 годах Казахского ханства, созданные умом и волей отцов-основателей, ханами Кереем и Жанибеком.

Процесс сложения единой централизованной государственности и образования народа на территории Казахстана преимущественно был нарушен завоевательными походами Чингис-хана и его потомков. Казахская степь в период кыпчакского великодержавия стояла в тени и в период образования единого народа и государственности. Монгольское завоевание отодвинуло этот процесс на двести лет, но основа казахской государственности тем не менее была заложена в недрах Золотой Орды (Улус Улуса), тогда, когда по преимуществу автохтонные родственные тюркские племена, искони проживавшие в этих пределах, объединились в казахских степях и создали государство Ак-Орда. Это государство в период правления ханов Ерзена и Мубарака (1320-1344 гг.) практически стало самостоятельным государством. Мубарак-хан в Сыгнаке от своего имени выпускает монеты, что говорит о политической и экономической независимости. Ещё в бытность ханата Ак-Орда при старшем сыне Джучи-хана Орда-Еджене приводятся сведения об известной самостоятельности и даже независимости его владения от верховной власти Золотой Орды: «Источники и исследователи отмечают, что улус Орда-Еджена в соответствии с государственным устройством Монгольской империи (Еке Монгол улус), с самого начала считался старшим по отношению к улусу Бату. Свидетельства Рашид ад-дина говорят о том, что Орда и Бату и их потомки (удуи) являются независимыми государями своего улуса». В ярлыках Мункэ-кагана, из Каракурума посылающихся в западные улусы, впереди ставилось имя Орды, а затем Бату. Неоднократно отметил самостоятельность владений двух ханов исследователь исторической географии Золотой Орды В.Л.Егоров: «Улус Джучи разделился на два крыла, что фактически соответствовало двум государственным образованиям» [1, с.114]. При этом необходимо отметить то обстоятельство, что в результате победоносных завоевательных походов улус Бату стал фактически самостоятельным. Вследствие этого определилась зависимость и своих родичей-джучидов. Рашид ад-дин отмечает, что у потомков Орду «был такой обычай, что они признают царями и правителями своими правящих Бату и имя их пишут на ярлыках своих сверху» [2, с.114]. Тем не менее эта зависимость в XIII веке улуса потомков Орды от правящих потомков Бату-хана была формальной. «Оба владения, по сути дела, представляли собой самостоятельные государства с разным кругом внешнеполитических и экономических интересов», - пишет В.Л.Егоров [3, с.114]. Особенно Ак-Орда в качестве независимого самостоятельного государства заявила о себе в период правления Урус-хана (1368-1377 гг.). В 1368-1369 гг. он в Сыгнаке печатал свои собственные монеты, а в период между 1374-1375 годами кратковременно занимал трон Золотой Орды. Последний хан Ак-Орды внук Урус-хана Баран-хан погиб в результате заговора от рук могулов от некоего Султана Махмуд-оптана в 1425 году.

В этой связи академик М.К.Козыбаев говорил о необходимости изменить концептуальные подходы к Белой Орде (Ак-Орда) в русских летописях Синяя Орда), выделявшейся из состава Улус Улуса, т.е. Золотой Орды: «Во-первых, Джучи с самого начала стремился сделать свой улус самостоятельным государством. Во-вторых, под Ак-Ордой (XIV-XV в.в.) источники понимают огромную территорию именно казахских степей от бассейна Сырдарьи до Алтая и от Южного Приуралья до Семиречья. В-третьих, она была населена тюркоязычными племенами, искони населявшими эти земли, входившими в состав кыпчакского объединения, а также племенами, влившимися во время завоевания монголов из восточных и юго-восточных районов Казахстана и Алтая. Сынто и сформировали этнический состав казахского народа. Ак-Орда в сущности была казахским государством» [4, с.18].

И то обстоятельство, что на историческом перепутье именно правникам самостоятельного правителя Ак-Орды Керее и Жанибеку довелось стать создателями казахской государственности и единого этноса казаков, является закономерным итогом всех предыдущих исторических эпох. По утверждению автора исторического произведения «Чингиз-наме» Утемише Жадри, основателем династии казахских ханов признаётся Урус-хан (1368-1377) – потомок Джучи [5, с.32]. Потомки Урус-хана Керей и Жанибек, будучи правителями родов и племён Дешт-и-Кыпчака, близкими по языку хозяйственной деятельности, культуре, обычаям и традициям родом и племенам Юго-Восточного Казахстана, в историческом понимании не столько откочевали, как это обычно объявляли о своей независимости, а ещё точнее самоопределились. Начатое Урус-ханом становление Казахского ханства тем самым было завершено его правниками в течение столетия.

Бір озғанмын жұртымнан.

Ер дұшпаны көп болар,

Қатын-дұшпан жігіттер

Не демес дейсің сыртымнан ?

Махамбет эпитеттері сұңқар тұлғасын тым еркін күйде бейнелемейді. Қалың тобырдың бірі емес, топжарған жүйрік сазгер арқылы батыр артық туған қасиетін жасырудан аулақ. «Көп кісіден анықпын» деп қана кішірейе қататын лирикалық кейіпкер енді қиялдағы көңіл жақпас көріністерге ашына, қыр көрсете сөйлейді. Махамбеттің жаулары алыста ғана емес, өз ішінде, қасында жүргені наразылық әсерін асқындыра түседі.

Лашын, ителгі, бүркіт, жапалақ, күшеген, қаршыға, қыран концептілері төңірегіндегі көркемдік бейне үзіктері Махамбет өлеңдерін тоты құстай түрлендіреді. Сұңқар ұғымының ақын автопортретін сомдаудағы эстетикалық тұжырымдамасы адамзаттың тәуелсіздік, азаттық рухы жолындағы қайтпас қайсарлық, ерлік, зәулім мұрат туралы поэтикалық түсініктерін толымды әрнектеген. Тарихқа біржақты баға беру, аруақтар сырын толық білмей жатып, талқыға салу-әр адамның арына жүк. Махамбет өтемісұлының жорық көсемі әрі елдік пен ерліктің жыршысы, ұлы жырау екендігі анық.

Коннотативті сөздің ішкі формасында берілген бейне денотаттан алынып, сөйлеуші тарапынан берілген ойдың барынша нақты, ықшам, психологиялық жағынан әсерлі болуын қамтамасыз етеді. Екінші жағынан, коннотаттық макрокомпонент сөздің мәнерлілігін, көркемділігін күшейту, айтар ойдың ерекше әсерлігін, эстетикалық жағын арттыру, объективті шындық дүниедегі затқа не құбылысқа субъективті көзқарасын білдіру мақсатымен қолданылатын мағына бөлшегі болып табылады. Махамбет поэзиясында қолданыс тапқан коннотаттық компонент мағынасына тең келетін сөздер көркем мәтін ішінде белгілі бір эстетикалық, стилистикалық жүк арқалап қана қоймай, белгілі бір ұлттың дүниетанымы мен мәдениеті, тарихы мен қоғамдық өмірі, болмысы мен эстетикалық талғамы жөнінен мол мағлұмат бере алатын мәдени коннотациялар да болып табылады. Махамбет тілінде әр түрлі семантикалық деривация процесінің нәтижесін көрсететін сөздер молынан кездеседі. Олардың бірқатары жекелеген сөмалардың мәнмәтін негізінде жүзеге асуын көрсетсе, енді бірі тілдік (интралингвистикалық) және тілдік емес (экстралингвистикалық) факторларға байланысты өзгеріске ұшыраған сөз мағынасының көрінісін таңытады [4].

Астарлы мәтін (подтекст) кез келген көркем шығарма аясынан табылып, шығарма идеясымен, негізгі айтылмақ оймен ұштасып жататыны белгілі. Бұл тұрғыда Махамбет өлеңдеріндегі астарлы ойдың өрбіп, ұласуына көркем мәтін ішіндегі коннотаттық компонент мағынасына тең келетін сөздер мен сөз тіркестерінің қолданылуы ұтымды да әсерлі болып келетіні айқын көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Н. Келімбетов Ежелгі түркі поэзиясы және қазақ әдебиетіндегі көркемдік дәстүр жалғастығы. Автореферат. Алматы. 2002.
2. Т. Медетбек. Баба дәстүрдің мұрагері кім? Алматы: Өлке, 2001ж. -247б.
3. Қ. Өмірәлиев. XY-XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тілі. Алматы: Ғылым, 1976ж. 270б.
4. М. Қаратаев. Дәстүр және жаңашылдық, I кітап, Алматы, 1980. 366 б. Ғылым.
5. А.А.Хабиева. Тарихи лексиканың мазмұндық құрылымындағы коннотаттық компоненттер (Махамбет шығармашылығы негізінде). Автореферат. Алматы: 2007 ж.
6. Русско-казахский словарь – Алматы: Дайк-Пресс, 2005 – 1152 с.
7. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы – Алматы, 2005 – 513 б.
8. Раушанов Е. Зымыран деген бір құс бар // Жас қазақ, 2005, 22 сәуір.

УДК 94 (574)

ОБ АК-ОРДЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКЕ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА

Кусаинов Г.Б. - старший преподаватель кафедры Истории Казахстана, Костанайский государственный университет имени А.Байтұрсынова

В статье рассматриваются процессы этнополитической истории Ак-Орды и её значения для образования Казахского ханства. Авторы 2-го тома «Истории Казахстана» в пяти томах пришли к выводу, что Ак-Орда в сущности была казахским государством. Казахское ханство было основано потомками легендарного Урус-хана, которые не упустили историческую возможность возрождения государственности, заложенной в бытность государства Ак-Орда.